

Tóth J. Zoltán

Rögtönbíráskodásra vonatkozó jogi szabályozás a Horthy-korszakban

Jelen írás arra vállalkozik, hogy bemutassa a rögtönbíráskodásra (statáriumra) vonatkozó normatív szabályozás történetét a Horthy-korszakban. A magyar történelemben a rögtönbíráskodás paradigmaticus időszaka a Horthy-rendszer mintegy negyed évszázada volt, ezért jelen tanulmány a következőkben a hazánkban bevezetett (illetve egyes esetekben csupán bevezethetővé tett) rögtönbíráskodásra vonatkozó (anyagijogi és eljárásjogi) szabályozásnak az ezen korszak határait kijelölő 1919 és 1945 közötti történetét kívánja – terjedelmi és észszerűségi korlátok miatt csak vázlatosan, kizárólag a fontosabb rendelkezésekre tekintettel – bemutatni. E tanulmány hosszabb, a teljes XX. századi statáriális szabályozást felölelő és jegyzetekkel, valamint az összes releváns jogszabályra való hivatkozással ellátott változata e folyóirat internetes változatában olvasható.

A statáriális (rögtönítélő) eljárás¹ vagy „talponálló” per (*processus iudicii statarii, processus summarissimus*) legkorábbi magyarországi előzménye a XVII. században kialakult „cirkálás” intézménye volt, amikor is a közrend és közbiztonság megrendülése idején (például rablóbandák fosztogatása esetén vagy háborús években) a vármegyei közgyűlés eseti felhatalmazása alapján az alispán néhány szolgabíróval és esküdttel (néha pedig egymaga, a helyi nemesek közül bírótársakat választva) mint rendkívüli bíróság járta azokat a vidékeket, ahol a bűnözés gyors és hatékony felszámolására égető szükség volt, és faluról falura menve ítélkezett az elfogott gonosztevők felett. A cirkáló bíróság által kiszabott büntetés ilyenkor rendszerint azonnali akasztásra szolgált, mégpedig mindazokban az ügyekben, amelyekben való eljárásra a *congregatio*

1 A rögtönbíráskodás (statárium) fogalmának két jelentése van. Tágabb értelemben azon kivételes állapotot jelenti, melyben – meghatározott feltételek bekövetkezése esetén – rendkívüli rendszabályok alkalmazása válik szükségessé, illetve rendkívüli jogi szabályozás alkalmaztatik; szűkebb értelemben pedig az ezen állapotot szabályozó jogi normák rendszerére utal. A rögtönbíráskodás (statárium) meghatározására a magyar büntetőjogi szakirodalomban született különböző kísérletekhez lásd pl.: Szokolay István: Büntetőjogtan a' codificatio és tudomány legújabb elvei szerint. Heckenast Gusztáv, Pest, 1848, 348. o.; Kautz Gusztáv: A magyar büntető jog és eljárás tankönyve. Eggenberger, Pest, 1873, 523. o.; Heller Erik: A magyar büntetőjog általános tanai. Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest, 1945, 392. o.; stb.

parochialis azt feljogosította.² Ebből a cirkálásból alakult ki a XVIII. század második felére a statáriális eljárás, amely ekkor még szokásjogi alapon (de királyi engedéllyel) tette lehetővé egyes elharapózott és veszélyes bűncselekmények elkövetőinek meghatározott területeken való, a rendes szabályoktól eltérő, „rögtönös” felelősségre vonását és így a rend – remények szerinti – gyors helyreállítását.

A rögtönbíráskodás első írott jogi szabályozása II. József eredetileg Ausztria számára készített büntetőjogi reformszabályozásával valósult meg, amelyet azonban 1787-ben királyi pápens útján Magyarországon is életbe léptettek.^{3, 4} Ezt ugyan II. József 1790-ben bekövetkezett halála előtt (többi rendelkezésével együtt) *de iure* is visszavonta,⁵ a gyakorlatban azonban a statáriális szabályozás szokásjogi alapon továbbra is létezett. A rögtönbíráskodás első (magyar) törvényi szabályozása 1808-ban született meg, ám még nem a polgári, hanem csak a katonai büntetőjog terén.⁶ Ekkor került sor ugyanis a katonai deliktumok kompilációjára, mégpedig az 1808. évi XI. törvénycikkkel, melynek 17. §-a a legsúlyosabb cselekmények esetében a statáriális eljárást is lehetővé tette, ha az „a közbiztonság fönntartása okából” elkerülhetetlennek látszott. A polgári rögtönbíráskodást ellenben egészen 1813-ig tisztán a szokásjog,⁷ és azt követően is mindössze különböző helytartótanácsi rendeletek, illetve királyi leiratok, nem pedig törvények szabályozták. Ilyen volt a Helytartótanács által 1813. február 23-án 4783. számon közzétett, ugyanezen év január 29-én kelt királyi leirat, mely elsőként rendelkezett kódex-jelleggel a statárium elrendelésének, kihirdetésének és megszüntetésének feltételeiről, továbbá azon deliktumokról, melyekre rögtönbíráskodás hirdethető, illetve azon eljárásról, mely szerint a statárium alá vont bűntettek feltételezett elkövetőit felelősségre kell vonni, és amelyek szerint – bűnösségük megállapítása esetén – rajtuk a kiszabott büntetést végre kell hajtani.⁸ Évtizedekkel később, 1846. május 19-én e szabályzatot gyakorlatilag megerősítették (HI. 27822. sz.), bár néhány apróbb kiegészítést és módosítást eszközöltek benne.⁹

2 Vö.: Meznerics Iván: A megyei büntető igazságszolgáltatás a 16–19. században. Budapest, Sárkány-Nyomda r.-t., 1933, 24. o.!

3 A *Sanctio Criminalis Josephinának* a magyar rendek és a magyar szervek protestálása ellenére történő hatályba léptetéséről bővebben lásd: Hajdu Lajos: II. József büntetőtörvénykönyve Magyarországon. In: Jogtudományi Közlöny, 1974/1–2. szám, 48–55. o.!

4 A *Josephina* rögtönbíráskodásra vonatkozó 20. §-ának magyar nyelvű fordítását lásd: Mezey Barna (szerk.): A magyar jogtörténet forrásai. Szemelvénygyűjtemény. Osiris Kiadó, Budapest, 2001, 243. o.!

5 Ezt a helyzetet a II. Lipót alatt kiadott 1790/91. évi XL. törvénycikk is szentesítette.

6 A legsúlyosabb katonai deliktumok – nem statáriális jellegű – feudalizmus-kori törvényi szabályozásához lásd: Tóth J. Zoltán: A halálbüntetésre vonatkozó anyagi jogi szabályok a feudalizmus Magyarországon. Jogtörténeti Szemle, 2007/4. szám, 35. o.!

7 1790. április 20-ával a II. József által kiadott statáriális „szabályozás” hatályát veszítette (HI. 13024. sz.); ezt követően egy évtized telt el, mire rendelkezés született arról (ám semmi másról), hogy a statáriumot az egyes törvényhatóságok területén csak nádori engedéllyel lehet kihirdetni (HI. 2888. sz.). (Vö.: Pauler Tivadar: Büntetőjogtan. II. kötet. Pfeifer Ferdinánd, Pest, 1865, 437. o.!)

8 Ehhez lásd pl.: Szokolay: i. m. 348–350. o.!

9 Vö. pl.: Kiszácsi Szeles Mihály: Rögtön ítélő bíráskodás vagy statárium megszüntetéséről. Rudnyánszky Béla, Pest, 1869, 34–36. o.; Pauler: i. m. 439–440. és 443–444. o.; Tóth Árpád: A statárium és az ostromállapot szabályozása 1848-tól a kiegyezésig. Acta Juridica et Politica, Tomus XXIX. Fasc. 5., Szeged, 1982, 6–7. o.!

Az 1848/49-es szabadságharc alatt kettős jogrendszer érvényesült: a magyar ellenőrzés alatt maradt területeken új statáriális szabályokat alkottak, míg a tényleges osztrák uralom alá kerülő részekben egyrészt fennmaradt (némileg módosítva) az 1846-os polgári rögtönbíráskodás, másrészt felállították a haditörvényszékeket (*Kriegsgerichten*), amelyeket felruháztak nemcsak a sommás haditörvényszéki eljárás, hanem a rögtönbíráskodás jogával (és kötelezettségével) is.¹⁰ Ami a magyar szabályozást illeti, annak végpontja – hosszas előkészítés után – az 1849. február 13-án elfogadott 1849. évi I. törvénycikk (az ún. „véstörvény”) lett, mely a hazaárulás, az ellenség segítése, az ellenséggel szövetség, a magyar honvédelem gyengítése stb. fogalmkörébe vonható elkövetési magatartásokat rendelte statáriális eljárás keretében halállal büntetni, kivéve, ha azokat 18 éven aluli személyek, örültek vagy terhes nők valósították meg. 1849 márciusa és júniusa között 18 ilyen rendkívüli bíróságot állítottak fel, melyek összesen 122 halálos ítéletet hoztak, ezeket azonban júniusban megszüntették, és helyettük egy országos központi véstörvényszéket hoztak létre; ám ez utóbbi mindössze két ügyben járt el, ítéletet ezekben sem hozott, július 20-a körül pedig Görgey kezdeményezésére tevékenységét formálisan is beszüntette. Az osztrák fennhatóság alatt maradt területen pedig egyrészt megmaradt a polgári statárium, másrészt az elfoglalt területeken királyi felhatalmazás alapján vagy maga Jellasics, Windischgrätz, Welden, illetve Haynau, vagy különböző szintű katonai parancsnokok adtak ki statáriális rendelkezéseket. E bíróságok a katonai büntetőjog alkalmazásával (vagy „csak” sommás, vagy rögtönbíráskodási eljárásban) összesen ötszáznál biztosan több, de pontosan nem ismert számú halálos ítéletet hoztak, és jóval több, mint száz esetben a halálos ítélet tényleges végrehajtása is megtörtént. Az osztrák katonai jog polgári alkalmazása és a katonai statárium 1854. május 1-jén ért véget, amikortól egy április 11-i bel- és igazságügyi miniszteri rendelet megszüntette Magyarországon az ostromállapotot.

A polgári rögtönbíráskodás azonban – mint azt fentebb már említettük – mindettől függetlenül ezekben az években is érvényben volt, és „természetesen” 1854 után is érvényben maradt, mégpedig az 1846-os szabályozás alapján; ezen 1846-os rendelet első nagyobb módosítása csak 1862. december 12-én következik be (HI. 87781. sz.).¹¹ 1867. augusztus 11-én rövid időre ismét visszaállítják az 1846-os (a terheltekre nézve kedvezőbb) szabályozást, 1868. november 5-én pedig az igazságügyi miniszter új rendeletet bocsát ki, amely alapján a statárium lehetősége formálisan egészen 1900. január 1-jéig, az 1896. évi XXXIII. tc., vagyis Magyarország első büntetőeljárás törvénykönyvének életbe lépéséig tartott.

A rögtönbíráskodás a XX. században a jogi rendelkezések szintjén 1912-ben, gyakorlati alkalmazását tekintve pedig 1914-ben jelent meg újból, hogy azután fél évszázadon keresztül, így a vizsgálódásunk tárgyát jelentő Horthy-korszakban is a jogi gyakorlat szerves, sőt megszokott részévé váljon. A XX. századi statárium első sorban abban tért el a XIX. századitól, hogy azt immáron nem a köztörvényes bűnözők békeidőben elkövetett bűncselekményeinek rendkívüli mértékű elszaporodása

10 Ezekre nézve részletesen lásd Tóth Árpád imént idézett művének egészét!

11 Ezen rendelet szabályainak részletes bemutatását lásd: Pauler: i. m. 437–444. o.!

miatt, hanem kifejezetten háborús vagy (ellen)forradalmi helyzetben, továbbá mindezek veszélyének kialakulásakor vették igénybe, illetve elsősorban ezekre az esetekre tették az alkalmazását lehetővé – természetesen akár *extra ordinem* (tipikusan állam elleni vagy az állam létérdekeit sértő, illetve katonai) deliktumok, akár súlyos (vagy az adott rendkívüli helyzetben annak tartott) köztörvényes bűncselekmények esetében.

A statárium lehetőségéről rendelkező XX. századi normák sorát 1912-ben három törvény nyitja: a közös haderő katonai bűnvádi perrendtartásáról, illetve a honvédség katonai bűnvádi perrendtartásáról szóló 1912. évi XXXII., illetve XXXIII., parallel vagy ikertörvénycikkek, valamint a háború esetére szóló kivételes intézkedésekről rendelkező 1912. évi LXIII. törvénycikk. A katonai ikertörvények által büntetni rendelt katonai bűncselekmények vonatkozásában a haditörvényszék mondatott ki illetékesnek, és annak hatálya főszabály szerint csak a katonának minősülő személyekre terjedt ki; az 1912. évi LXIII. törvénycikk szabályai ellenben mindenkire vonatkoztak. Ez utóbbi törvény felhatalmazta a kormányt, hogy háború idején, sőt már „a háború fenyegető veszélyének okából elrendelt előkészületek esetében” is különleges intézkedéseket tegyen, rendkívüli, a hadihelyzet miatt szükséges (vagy a kormány által annak tartott) szabályokat léptessen életbe, melynek keretében – többek között – elrendelhetette, hogy a katonai büntetőbíráskodás alá nem eső, de a hadviselés érdekeit érintő bűncselekményekre a gyorsított eljárást alkalmazzák, ennek kapcsán pedig azt is, hogy bizonyos, e jogszabály 12. §-ának 4. pontjában felsorolt bűntettekre bevezessék a statáriumot.¹²

A gyorsított eljárás (és ezzel együtt a rögtönbíráskodás) szabályait a törvény 31. §-ának felhatalmazása alapján az igazságügy-miniszter alkothatta meg, melyre azonban csak 1914-ben került sor, mégpedig az 1914. évi 12.002. I. M. E. számú rendelet által.¹³ 1915-ben ezt a kormány az 1915. évi 2.060. M. E. számú rendelettel módosította, illetve kiegészítette, amivel egyúttal egy új, egységes kódexet léptetett életbe (1915. évi 9.550. I. M. E. számú rendelet a gyorsított bűnvádi eljárás módosított és kiegészített szabályainak megállapításáról), valójában azonban e kormányrendelet rögtönbíráskodásra vonatkozó szabályozása szó szerint megegyezett az 1914-essel, így érdemi módosításra vagy kiegészítésre ezen előírások körében végeredményben nem került sor. Végül a 2731/1917. M. E. rendelet azt is lehetővé tette, hogy az igazságügyi miniszter bizonyos konkrét bűncselekmények vonatkozásában a rögtönbíráskodást elrendelhesse.

A Tanácsköztársaság idején a statárium jelentősége visszaszorult, mivel az ekkor felállított forradalmi törvényszékek gyakorlatilag a rögtönbíráskodás összes jellemzőjével rendelkeztek, ez utóbbi ítélkezési formára tehát nem volt praktikus szükség. Ennek csúcspontja a Forradalmi Kormányzótanács XLV. számú rendeletének 1. § (3) bekezdése volt, amely lehetővé tette, hogy a forradalmi törvényszékek „sürgős szük-

12 A kormány már rögtön a háború elején (1914. július 27-én, vagyis a hadiállapot hivatalos beállta előtt egy nappal) élt ezzel a lehetőséggel, amikor is 26, határközeliterritóriumon fekvő törvényszék területén életbe léptette a gyorsított bűnvádi eljárás szabályait, amely egyúttal a rögtönbíráskodás bármikori kihirdetésének lehetőségét is maga után vonta (1914. évi 5.488. M. E. számú rendelet).

13 E rendeletet ugyancsak július 27-én hirdették ki, és ugyancsak azonnal hatályba lépett.

ség esetében” a Forradalmi Kormányzótanács külön rendelkezése nélkül is eljárjanak bármely bűnügyben, ha ez a Tanácsköztársaság érdekei védelmében szükségesnek látszik. A rögtönbíráskodást ezért csak a Forradalmi Kormányzótanács XCIV. számú rendelete vezette be újra, mely alapján a Tanácsköztársaság végén (gyakorlatilag a saját felhatalmazása alapján) a Forradalmi Kormányzótanács jogosulttá vált a rögtönítélő bíráskodás elrendelésére akár az ország egész területén, akár egyes forradalmi törvényszékek illetékességi területén, mégpedig bármely, ugyancsak általa meghatározott bűncselekmény vonatkozásában, és ugyanerre (hadműveleti területen) felhatalmaztatott a hadsereg-főparancsnokság is; magát a statáriális eljárást pedig lefolytathatta egy külön erre a célra (a Forradalmi Kormányzótanács vagy a hadsereg-főparancsnokság által) kiküldött bíróság, de a forradalmi törvényszék mint rögtönítélő bíróság is.¹⁴

A rögtönbíráskodás a Horthy-korszak első két évtizedében

A Tanácsköztársaság bukása után mindössze három hétre volt szükség, hogy az új kormány a korábbi törvényes állapotot (legalábbis deklaratív) helyreállítsa: erre az 1919. augusztus 19-én elfogadott, és másnap kihirdetett és hatályba lépett 4.038. és 4.039. kormányrendeletekkel került sor. Előbbi kimondta, hogy a Tanácsköztársaság szervei által lefolytatott minden büntető eljárás, illetve az azok által meghozott minden határozat és ítélet érvénytelen, valamint hogy a jövőre nézve a Tanácsköztársaság megalakulása előtti törvények az irányadók; az utóbbi pedig büntetni rendelte mindazokat, akik a Tanácsköztársaság érdekében bármilyen olyan tevékenységet fejtettek ki, amely a korábbi (1919 márciusa előtti) jogszabályokkal ellentétes volt. Erre minden büntető törvényszék területén öt bíróból (elnökből és négy tagból) álló külön tanácsok létrehozását írta elő, melyek eljárására ugyanezen rendelet gyorsított bünvádi eljárásra vonatkozó szabályait rendelte alkalmazni. E szabályok egy része megegyezett az 1915. évi 9.550. I. M. E. számú rendeletben foglaltakkal, más részük azonban a gyorsított eljárást inkább a rögtönítélő bíráskodáshoz közelítette.¹⁵ Ezenkívül a 4.039. számú kormányrendelet 17. és 18. §-a rendelkezett kifejezetten a rögtönítélő bíráskodásról is, amelyet az 1912. évi LXIII. tc. 12. §-ának 4. pontjában felsorolt bűncselekményekre tett lehetővé, kizárólag előzetes kihirdetés esetében, az azt követően elkövetett ilyen deliktumokra, mégpedig tekintet nélkül arra, hogy azok esetleg ugyanezen rendelet értelmében. A statáriumra azonban a kormányrendelet – ellentétben a gyorsított eljárással – nem írt elő külön szabályokat, hanem arra a 9.550/1915. I. M. E. számú rendelet II. fejezetében foglaltak alkalmazását mondta ki.

A következő évben a statáriummal kapcsolatban két fontos, immáron törvényi szintű rendelkezés is született: egyrészt az 1920. évi VI. törvénycikkkel meghosszabbították a statárium (még mindig csak elvi) alkalmazhatóságának (elrendelhetőségének) időtartamát, mégpedig a trianoni békeszerződés megerősítésének napjától szá-

14 A Tanácsköztársaság rendkívüli bíráskodási szabályairól részletesen lásd: Tóth J. Zoltán: Rendkívüli büntetőjog és halálbüntetés az 1910-es évek Magyarországon. Themis, 2007. június, 49–62. o.!

15 Vö. pl. az 1919. évi 4.039. M. E. sz. rendelet 7. § (2) bekezdését, vagy e rendelet 11. §-át!

mított egy évig (beleértve ebbe természetesen e törvény hatályba lépése és a megerősítés közötti időtartamot is), másrészt lehetővé tették a kormány számára a rögtönbíráskodás elrendelésének lehetőségét a felségsértés esetére, valamint bizonyos, hatóságokkal vagy magánszemélyekkel szembeni erőszakos bűntettekre nézve. Ez utóbbit a rögtönbíráskodás alá vonható bűncselekmények kiterjesztéséről szóló 1920. évi XXXVIII. törvénycikk mondta ki, amely egyúttal rendelkezett a katonák által elkövetett hasonló deliktumok miatti rögtönbíráskodás lehetőségéről is. Ezek mellett az 1921. évi XXIX. törvénycikkkel a nemzetgyűlés arra is felhatalmazta a kormányt, hogy a rögtönbíráskodást (amennyiben annak a jogszabályok alapján egyébként helye van) „a gyorsított bűnvádi eljárás rendes szabályainak alkalmazásba vétele nélkül is elrendelhesse”. Ezzel a felhatalmazással élt a kormány, amikor a 6563/1921. M. E. rendelettel a gyorsított eljárásra vonatkozó rendelkezések alkalmazását megszüntette, ugyanakkor a rögtönbíráskodást hatályban tartotta, sőt annak elrendelhetőségét az állami és társadalmi rend hatályosabb védelméről szóló 1921. évi III. törvénycikk 1. és 2. §-ában meghatározott állam elleni bűntettekre is kiterjesztette. Végül a talán legfontosabb törvény 1922-ben született, amikor is az 1920. évi VI. tc.-ben foglalt felhatalmazást az 1922. évi XVII. törvénycikk 6. §-ával a nemzetgyűlés ismét meghosszabbította, jogot biztosítva a kormánynak arra, hogy „a kivételes hatalom alapján kibocsátott azon rendelkezéseket, amelyek még hatályon kívül nem helyezettek, ... ideiglenesen hatályban tarthassa”, sőt „a szükséghez képest módosíthassa vagy kiegészíthesse”. Ez a rendelkezés, vagyis a rögtönbíráskodásra vonatkozó szabályozás *kiegészítésének* joga lett ugyanis végül a Horthy-rendszer alatt az a jogalap, amellyel a különböző kormányok a statáriumot bevezethették vagy kiterjeszthették,¹⁶ és amellyel azután Horthy különböző kormányai ténylegesen éltek is, amikor a húszas és a harmincas években a rögtönbíráskodást elrendelték, avagy annak tárgyi, területi, illetve időbeli alkalmazási körét bővítették.

E törvényi rendelkezések alapján a statáriális szabályozás igénybe vétele a két világháború közti időszakban kétszer csúcsonyult ki: a húszas évek elején, illetve 1931/32-ben; közülük azonban csak az utóbbinak volt gyakorlati jelentősége. Ami az előbbit illeti: a 28.123/1921. I. M. E. számú rendelet mindenekelőtt a lázadást és a gyújtogatást vonta rögtönítélő eljárás alá, egyúttal pedig minden egyéb bűncselekmény vonatkozásában megszüntette a statáriumot (visszavonta az azok tekintetében kihirdetett rögtönbíráskodást, és e két deliktumra korlátozta azt), rendezve ezzel azt a kaotikus jogalkalmazási helyzetet, amely az I. világháború alatti szabályok hatályosságának esetleges eltérő megítéléséből származott. Ezt a 29.307/1923. I. M. E. számú rendelet egyes bűntettekkel ismét kiegészítette, ám ezt a kiegészítést mindössze négy nap elteltével¹⁷ a 30.004/1923. igazságügyi miniszteri rendelet már hatályon kívül is helyezte, ezzel a rögtönbíráskodás kihirdetését újra kizárólag a lázadásra és a gyújtogatásra korlátozva. Végül az 1924. január 4-én kelt 135/1924. I. M. E.

16 Vö.: Széchy István: A statárium. A rögtönbíráskodásra vonatkozó jogszabályok. Országos Központi Községi Nyomda Részvénytársaság, Budapest, 1932, 8. o.!

17 A 29.307/1923. számú igazságügyi miniszteri rendelet 1923. augusztus 2-án, a 30.004/1923. számú pedig augusztus 6-án hirdettetett ki és lépett hatályba.

számú rendelet a lázadáson és a gyújtogatáson kívül kihirdette a rögtönbíráskodást a „robbantószer, illetve mindennemű robbanó anyag használásával elkövetett gyilkosságra és szándékos emberölésre”, e bűntettek kísérletére, valamint az „ily gyilkosság elkövetésére irányzott szövetségre” is, és ez a rendelet egészen 1932-ig hatályban is maradt.

Tényleges szerepe azonban a statáriumnak csak 1931-től lett, amikor is azt a biatorbágyi viadukt szeptember 13-án hajnalban történt felrobbantása miatt a merényletet követően hat nappal, szeptember 19-én Zsitvay Tibor akkori igazságügy-miniszter 1931. évi 10.479. számú rendeletével kiterjesztette az 1920. évi XXXVIII. törvénycikkben meghatározott, 1914. évi XL. törvénycikk szerinti hatóságellenes cselekedetekre, a magánosok elleni csoportos erőszakra (1878. évi V. tc. 175–176. §), a lőfegyver használásával elkövetett gyilkosságra és szándékos emberölésre, a közegészség ellen halál okozásával elkövetett bűntettre, a vaspályákon vagy hajókon elkövetett közveszélyű cselekmények bűntettére, az 1921. évi III. törvénycikk 1–2. §-aiban szabályozott, az állami és társadalmi rend felforgatására vagy megsemmisítésére irányuló bűntettek, valamint e deliktumok kísérletére is. Bár a Bécsben elfogott biatorbágyi merénylőt, Matuska Szilvesztert nem végezheték ki, mivel az osztrákok csak azzal a feltétellel adták őt ki Magyarországnak, hogy az nem alkalmaz olyan szankciót (nevezetesen halálbüntetést), ami Ausztriában nem létezik, ám több másik személyt az így lehetővé vált rögtönítélő eljárás keretében nemcsak halálra ítélték, hanem a halálos ítéletet ténylegesen végre is hajtották rajtuk. E hisztéria és a rögtönbíráskodás alkalmazása csak több mint egy évvel később, 1932. október 10-én ért véget, amikor is a Zsitvay helyére kinevezett Lázár Andor kiadta az 1932. évi 9.900. I. M. számú rendeletet, amely mind az 1931-es, mind a még szintén hatályban lévő 1921-es és 1924-es statáriális rendeletek által kihirdetett rögtönbíráskodást az ország egész területén megszüntette.

A harmincas évek legeleje azonban nemcsak a polgári, hanem a katonai rögtönbíráskodás körében is jelentős változásokat hozott, legalábbis ami – ekkor még pusztán – a jogi szabályozás szintjét illeti: 1930-ban ugyanis megszületett egyrészt a katonai büntető törvénykönyvről szóló 1930. évi II. törvénycikk (Ktbtk.), másrészt a katonai büntető törvénykönyv életbeléptetéséről és a közönséges büntető törvények egyes rendelkezéseinek ezzel kapcsolatos módosításáról és kiegészítéséről szóló 1930. évi III. törvénycikk. Ez utóbbi újraszabályozta a katonai statáriumot, mégpedig úgy, hogy a rögtönítélő eljárás alá tartozható bűncselekmények három csoportját nevesítette. Az első csoportba a legsúlyosabb bűntettek tartoztak, amelyek elkövetése miatt a rögtönbíráskodás előzetes kihirdetése nélkül is bármikor el lehetett rendelni a rögtönítélő eljárást, feltéve, hogy „a megzavart fegyelem helyreállítása elrettentő példaadást tesz szükségessé” [42. § (1) bek.]; a második csoport azon deliktumokat ölelte fel, amelyek esetében a rögtönítélő eljárás lefolytatásának a rögtönbíráskodás előzetes kihirdetése nélkül csak háború idején (tehát nem bármikor) lehetett helye; a harmadik kategóriába tartozó bűncselekmények elkövetőit pedig csak akkor lehetett statáriális eljárás útján felelősségre vonni, ha azt előzetesen szabályszerűen kihirdették (ez a kihirdetés azonban történhetett béke és háború idején is). Végül új rendelkezés az is, hogy a törvény szerint a rögtönítélő eljárásban immár kísérlet, részesség és sikertelen felbujtás esetében is kiszabhatóvá vált a halálbüntetés.

A II. világháború alatt született statáriális rendelkezések

1939-től a statáriummal kapcsolatos jogszabályalkotás nagy mértékben felgyorsult, ezzel párhuzamosan pedig – annak tényleges alkalmazásba vétele miatt – a rögtönbíráskodásnak a *gyakorlati* jelentősége is lényegesen megnövekedett. A harmincas évek végi háborús készülődést fémjelző első jelentős, a rögtönbíráskodással (is) foglalkozó norma a honvédelemről szóló 1939. évi II. törvénycikk volt, amely (amellett, hogy felhatalmazást adott a kormány számára bármely háború idejére szóló jogszabály, illetve bármely háború idejére szóló büntető rendelkezés hatályának kiterjesztésére az országot közvetlenül fenyegető háborús veszély idejére is) szinte korlátlan lehetőséget biztosított a kormánynak rögtönbíráskodás elrendelésére mind a polgári, mind a katonai büntetőbíráskodás körében, amelyet az rendeletileg akár az ország (illetve a honvéd büntetőbíráskodás) egész területére, akár pedig annak (azoknak) egy részére is bevezethetett, mégpedig bármely bűncselekmény vonatkozásában; sőt az eljárási szabályokat is a kormány (a „minisztérium”) állapíthatta meg.¹⁸ A rögtönbíráskodást a 221. § szerint a kormány akkor rendelhetette el, „ha az ország épségének vagy belső rendjének megóvása végett elrettentő példaadás szükséges”, annak meghatározásában azonban, hogy ez pontosan milyen feltételek esetén és mikortól van így, semmi sem kötötte. Garanciális szabályként íratott továbbá elő, hogy rögtönbíráskodásnak csak előzetes kihirdetés után lehet helye (ez a rendelkezés azonban nem érintette sem a honvédség katonai bűnvádi perrendtartásáról szóló 1912. évi XXXIII. tc.-ben, sem az 1930. évi III. tc.-ben foglalt szabályokat, amelyek bizonyos bűncselekmények esetében lehetővé tették a statárium előzetes kihirdetés nélküli alkalmazását, így ezen deliktumok vonatkozásában az 1939-es honvédelmi törvénytől függetlenül továbbra is lehetőség volt az előzetes kihirdetés mellőzésére), valamint az is, hogy „mihelyt a rögtönbíráskodás elrendelésének oka megszűnt, főleg, ha a halálbüntetésnek egy vagy több bűnösön foganasított végrehajtásával az elrettentő példa már megadatott, a rögtönbíráskodás megszüntetését azonnal ki kell mondani és mindig ugyanolyan módon ki kell hirdetni, miként a rögtönbíráskodás elrendelését”.

Az 1939. évi II. tc. által biztosított felhatalmazásokkal a kormány élt is. Ami a statárium alkalmazhatósága idejének és normatív feltételeinek megállapítását illeti, a Bárdossy-kormány 1941. április 9-én, Jugoszlávia megtámadását követően adta ki a háború idejére szóló különös büntetőjogi rendelkezések alkalmazása kezdőnapjának és területi hatályának meghatározásáról szóló 2.730/1941. M. E. számú rendeletét, amely előírta, hogy ezen, háború idejére vonatkozó speciális normákat az ország, illetve a honvéd büntetőbíráskodás egész területén 1941. április 12-től ellenkező rendelkezésig alkalmazni kell. (Mivel ekkor a Magyar Királyság a hadiállapotot még

18 Amíg azonban ez nem következett be (azaz egészen 1939. augusztus 28-ig, a m. kir. minisztérium 1939. évi 8.020. M. E. számú rendelete kihirdetése és hatályba lépése napjáig), addig mind a honvédség katonai bűnvádi perrendtartásáról szóló 1912. évi XXXIII. tc. XXVI. fejezetében (433-450. §§), mind pedig a 9.550/1915. I. M. E. számú rendelet II. fejezetében (25-45. §§) foglalt rendelkezések hatályban maradtak és alkalmazandóak voltak. (Erről egyébként /vagyis arról, hogy milyen szabályok alapján kell eljárni/ minden egyes, a statárium kihirdetéséről vagy kiterjesztéséről szóló rendelet külön is rendelkezett, *expressis verbis* kimondva e normák alkalmazásának kötelezettségét.)

nem nyilvánította ki,¹⁹ ezért önmagában a honvédelmi törvény alapján nem léphetek volna hatályba a háború idején irányadó szabályok, emiatt volt szükség a kormánynak a honvédelmi törvénybe foglalt felhatalmazás alapján meghozott intézkedésére.) Nem sokkal később, 1941. június 30-án a minisztérium általános szabályokat alkotott, amelyek normatív jelleggel határozták meg azt az időpontot, amikortól a háború idejére szóló szabályokat alkalmazni kell (valamint ugyanez a kormányrendelet az egyébként polgári büntetőbíráskodás alá tartozó személyeket bizonyos bűncselekmények elkövetése esetén honvéd büntetőbíráskodás alá helyezte). Ezen (1941. évi 4.850. M. E. számú) rendelet szerint e rendelkezéseket általános mozgósítás esetén annak közhírré tételének napjától a honvéd büntetőbíráskodás egész területén, részleges mozgósítás esetén (ahol ilyen közhírré tétel nincs) a mozgósítás első napjától a mozgósított seregtestekhez tartozó kötelékeknél, az ország hadba lépése esetében pedig az erre vonatkozó hivatalos nyilatkozat közzétételének napjától kezdve szintén a honvéd büntetőbíráskodás egész területén alkalmazni kellett. (A háború idejére szóló különös anyagi büntetőjogi rendelkezések hatályának megszüntetését majd az új, demokratikus hatalom képviselőjeként megalakult ideiglenes nemzeti kormány 7.300/1945. M. E. számú rendelete²⁰, a háború idejére szóló honvéd büntető eljárásjogi rendelkezések alkalmazásának megszüntetését pedig az 1.740/1946. M. E. számú rendelet fogja kimondani.)

Ennél is fontosabb volt azonban a kormánynak a rögtönbíráskodásra vonatkozó, szintén a honvédelmi törvény felhatalmazása alapján megalkotott konkrét szabályozása, az ez utóbbi kategóriába tartozó jogszabályok ugyanis nemcsak mennyiségileg jelentettek az előbbieknél lényegesen több normát, hanem e rendeletek fontosságukban is messze felülmúlták a 2.730/1941. és a 4.850/1941. kormányrendeleteket. A polgári rögtönbíráskodás eljárási szabályait a honvédelmi törvény 221. §-ában foglaltak jogán a kormány 1939. augusztus 28-án hirdette ki és léptette hatályba (a m. kir. minisztérium 1939. évi 8.020. M. E. számú rendelete), míg ugyanezt a katonai rögtönbíráskodás egy részterülete, nevezetesen a hadrakelt seregnél alkalmazandó statárium vonatkozásában az 1944. évi 1.420. M. E. számú rendelettel (annak is a kifejezetten erről szóló 38. és 39. §-ával) 1944. május 1-jével tette meg.²¹ Az utóbbi semmilyen lényeges elemében nem tért el az 1912. évi XXXIII. tc.-ben foglaltaktól (sőt jóval felületesebb és hézagossabb szabályozása révén anélkül nem is volt alkalmazható),²¹ és két kivétellel (a 9.550/1915. I. M. E. számú rendelet vonatkozásában) ugyanez a 8.020/1939. kormányrendelettről is elmondható.²² E két eltérés közül az első (és a kevésbé fontos), hogy az 1939-es szabályozás szerint a rögtönbíráskodás kihirdetését immáron kifejezetten közölni kellett a rögtönbíráóság területén levő büntetőintézetek, javító-nevelő intézetek és magán-nevelőotthonok igazgatóival, vagyis azon intézmények vezetőivel, amelyekben a legtöbb potenciális bűnelkövető lakott. A másik (az előbbinél jóval

19 Hadba lépésünkre hivatalosan csak 1941. június 26-án került sor.

20 Megalkotása 1945. augusztus 16-án, kihirdetése és hatályba lépése pedig szeptember 6-án történt meg.

21 Magának a rendeletnek a megalkotására és kihirdetésére még március 29-én sor került.

22 Természetesen a nem a hadrakelt seregnél alkalmazandó statáriális eljárásokra pedig kizárólag az 1912. évi XXXIII. tc., illetve az 1930. évi III. tc. rendelkezései voltak irányadók; azok hatályát tehát az 1.420/1944. kormányrendelet nem érintette.

lényegesebb) eltérés pedig az volt, hogy míg az 1915-ös szabályozás az igazságügy-minisztert, addig az 1939-es rendelet a kormányt hatalmazta fel a rögtönbíráskodás kihirdetésére, a rögtönbíráskodással érintett területek és bűncselekmények meghatározására, valamint a statárium megszüntetésére. Ez jól látszik egyébként a rögtönbíráskodás konkrét alkalmazásáról rendelkező jogszabályokból is: míg a 8.020/1939. M. E. számú rendelet hatályba lépése, azaz 1939. augusztus 28-a előtt a rögtönbíráskodás kihirdetését, megszüntetését, kiterjesztését vagy korlátozását igazságügy-miniszteri rendeletek szabályozták, addig az ezt követő hasonló tartalmú jogi normák már kormányrendeleti formában jelennek meg.

Már az ominózus 8.020/1939. kormányrendelet hatályba lépése (és a II. világháború kitörése) előtt három jogszabály (igazságügy-miniszteri rendelet) is született, amely a rögtönbíráskodás konkrét alkalmazhatóságáról szólt; a február 4-én kelt 1939. évi 3.431. I. M. E. számú rendelet az ország egész területére (de kizárólag a polgári büntetőbíráskodás körében, a katonai nem) elrendelte a rögtönbíráskodás kihirdetését bizonyos bűncselekmények vonatkozásában; ezen büntettek számát a rögtönbíráskodás korlátozásáról szóló 1939. évi 12.727. I. M. E. számú rendelet csökkentette; majd a 24.168/1939. I. M. E. számú rendelet ugyanezen deliktumok elkövetőivel szemben elrendelte a statárium kiterjesztését „a Magyar Szent Koronához visszatért kárpátaljai területekre”. 1940-ben egy, 1941-ben pedig további két jogszabály (immáron kormányrendelet) terjesztette ki a rögtönbíráskodás hatályát: az 1940. évi 5.850., az 1941. évi 2.770. (ez már egyes büntettek esetében a honvéd büntetőbíráskodás körében is) és az 1941. évi 4.870. M. E. számú rendelet. Végül az ország külső és belső helyzetére tekintettel 1943-ban és 1944-ben további két-két kormányrendelet írta elő újabb deliktumokra („természetesen” a korábbi büntettek mellé) a rögtönítélő bíráskodás kihirdetését, mégpedig mind a polgári, mind a honvéd büntetőbíráskodás körében az ország, illetve a honvéd büntetőbíráskodás egész területére: az 1.020/1943., a 3.940/1943., az 1.130/1944. és az 1.250/1944. M. E. számú rendelet.

Ezt követően a háború végéig a német megszállás alatti, illetve a később nyilasok által (is) uralt országrészben újabb statáriális rendelkezések már nem születtek; a magyar történelem legsötétebb hónapjaiban pedig mindenféle (mégoly formális) jogszabályok nélkül folyt a háború és a szervezett népirtás. A jog mint olyan csak a szovjet csapatok által egyszerre felszabadított és megszállt területeken kerül majd ismét előtérbe, a rendkívüli helyzetre tekintettel tetemes részben szintén *extra ordinem* jogi szabályozás keretében, aminek azonban immáron csak egyik, és még csak nem is a legjelentősebb része lesz (pontosabban – a formális jogfolytonosságot figyelembe véve – marad) a statárium.